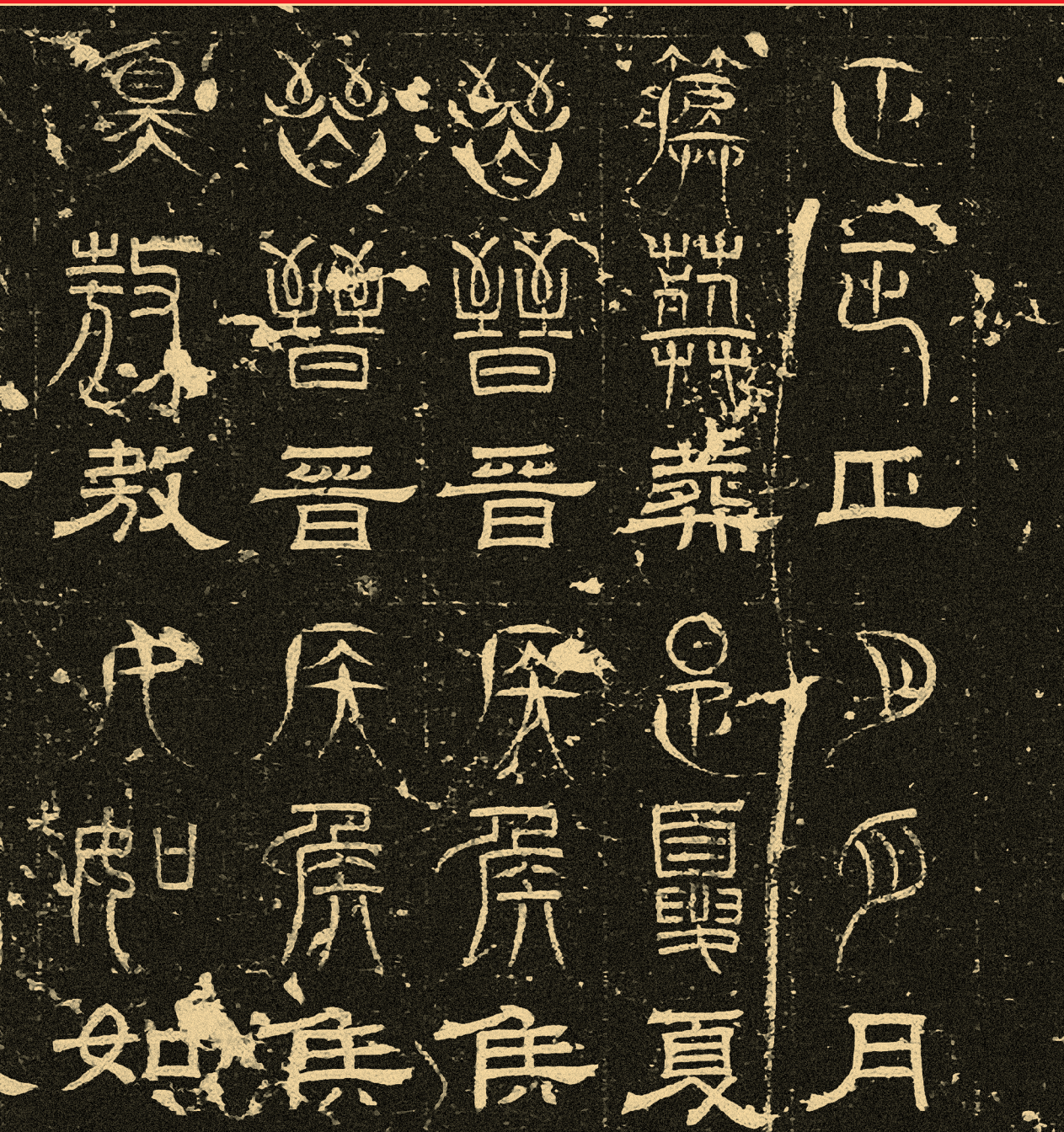

ČÍNSKÉ PÍSMO

LUKÁŠ ZÁDRAPA
MICHAELA PEJČOCHOVÁ

KAROLINUM

Čínské písmo

Lukáš Zádřapa, Michaela Pejčochová

Recenzovali:

Prof. PhDr. Olga Lomová, CSc.

Ondřej Škrabal, Ph.D.

Na obálce: Výseč z frotáže pozůstatků jedné ze stél, na něž byl r. 241 vytesán text vybraných konfuciánských kanonických knih. Zdroj: Wikipedie (čínská verze), heslo Sāntǐ shījīng 三体石经

Vydala Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum

Praha 2024

Grafická úprava Jan Šerých

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první elektronické, odpovídá druhému, přepracovanému vydání

© Univerzita Karlova, 2024

© Lukáš Zádřapa, Michaela Pejčochová, 2024

ISBN 978-80-246-5583-3

ISBN 978-80-246-5605-2 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Obsah

Obálka	1
Obsah	5
Předmluva k prvnímu vydání	9
Předmluva k druhému vydání	13
Poznámka k přepisu čínštiny a k čínským znakům	14

I. DÍL ČÍNSKÉ ZNAKY JAKO PSACÍ SOUSTAVA

1. Západ a čínské znaky ve starší době	16
1.1 Poznámka k pojmosloví	16
1.2 Rané pohledy na čínské znaky	17
1.3 Čínské znaky ve službách evropské filozofie	21
1.4 První kritické hlasy	24
2. O znacích obecně	28
2.1 Nejstarší doklady	28
2.2 Počet znaků	29
2.3 Znaky zjednodušené a složité, směr psaní, interpunkce	31
3. Funkce a stavba znaků	34
3.1 Vztah znaků a čínského jazyka	34
3.1.1 Méně běžné poměry znaku, slabiky a významu	36
3.1.2 Homonymie, homografie a homofonie	42
3.2 Stavba znaků: konstrukční typy	46
3.3 Variantní znaky	67
3.4 Skutečné i domnělé zvláštní vlastnosti znaků	71
4. Jak napsat čínský znak	77
4.1 Grafické pole a obecné zásady psaní	77
4.2 Druhy tahů	79
4.3 Počet a pořadí tahů	82
5. Čínský znak ve slovníku a v počítači	86
5.1 Radikál	86
5.2 Řazení a hledání ve slovníku	89
5.2.1 Podle radikálů	89
5.2.2 Podle výslovnosti	95

5.2.3	Podle číselného kódu	97
5.2.4	Podle tahů	100
5.3	Znaky a počítač	100
5.3.1	Kódování	100
5.3.2	Vstup	103
6.	Na závěr prvního dílu	106

II. DÍL VÝVOJ ČÍNSKÉHO PÍSM A VE STAROVĚKU

7.	Prehistorie čínských znaků	108
7.1	Tradiční mýty	108
7.2	Moderní mýty	109
8.	Věštebné nápisy – nejstarší doklady čínského písma	113
8.1	Objev napsů na věštebných kostech a krunýřích	114
8.2	Funkce a způsob vzniku	115
8.3	Písmo věštebných napsů	118
8.4	Podoba a rozmístění napsů	121
8.5	Obsah věštev	122
8.6	Ukázka	126
9.	Nápisy na bronzích	131
9.1	Dějinné pozadí a úloha napsů	131
9.2	Objevy a výzkum napsů na bronzích	133
9.3	Zpracování bronzových nádob	136
9.4	Písmo napsů na bronzích	138
9.5	Tematika a stavba textů	140
9.6	Ukázka	143
10.	Písmo v době rozdrobení	148
10.1	Politické pozadí vývoje znaků	148
10.2	Nové materiály, nové nálezy	150
10.2.1	Knihy na bambusu a hedvábí	152
10.3	Orientace v pojmosloví	155
10.4	Proměny čínských znaků za Válčících států	156
10.5	Druhy epigrafických památek	164
11.	Proměny znaků za dynastie Qín a Hàn	174
11.1	Společenské podmínky	174
11.2	Menší pečetní písmo	175
11.3	Úřednické písmo	178
11.4	Východiska dalšího vývoje	183
12.	Reformy znaků ve 20. století	187
12.1	Obecně o reformách znakového písma	187
12.2	Reformní snahy před rokem 1949	188
12.3	Reformy písma v Čínské lidové republice	191
12.3.1	Nástin rozsahu a časové posloupnosti	191
12.3.2	Principy zjednodušování znaků	192
12.3.3	Ošetření variantních znaků	195
12.3.4	Kodifikace tiskových podob znaků	198

13. Čínské znaky a zápis jiných jazyků	201
13.1 Převzetí hotového čínského písma k zápisu jiného jazyka	202
13.1.1 Čínské znaky a japonština	205
13.1.2 Čínské znaky a korejština	205
13.2 Využití materiálu čínských znaků k zápisu jiného jazyka: principy	206
13.3 Historické poznámky k jednotlivým písmům	209
14. Čínský knihtisk	216
14.1 Podstata evropského a čínského tradičního knihtisku	216
14.2 Tiskové písmo	217
14.3 Okolnosti vzniku čínského knihtisku	219
14.4 Deskotisk	222
14.5 Tisk z pohyblivých typů	225

III. DÍL ČÍNSKÁ KALIGRAFIE

15. Kaligrafie v čínském umění	234
15.1 Tři ušlechtilé disciplíny	234
15.2 Nástroje, materiály a formáty čínské kaligrafie	236
15.3 Pečetě	237
15.4 Základní kaligrafické styly	238
16. Kámen versus hedvábí: nejstarší čínská kaligrafie	240
16.1 Kaligrafie tesaná do kamene	241
16.2 První čínští kaligrafové	244
16.3 Kaligrafie na papíře a hedvábí	246
16.4 Exkurz: Wáng Xīzhī, jeho Předmluva ke Sbírci básní od Pavilonu orchidejí a Wáng Xiànzhī	248
16.4.1 Dílo Wáng Xīzhīho	250
16.4.2 Dílo Wáng Xiànzhīho	254
16.5 Kaligrafie severních oblastí – nápisy na stélách a buddhistické texty	255
17. Tradice versus individualita: vznik vzorového písma a osobité směry literátské kaligrafie	258
17.1 Vznik vzorového písma a propojení s kurzivou	258
17.2 Exkurz: Sūn Guòtíng a Předmluva k Pojednání o kaligrafii	262
17.3 Kurziva, bláznivé konceptní písmo a archaické dukty	263
17.4 Zlaté písmo ostré jako nůž a bláznivý Yáng	266
17.5 Vznik literátské kultury za dynastie Sòng	266
17.6 Exkurz: Císař Huīzōng	270
17.7 Exkurz: Zhào Mèngfǔ	272
17.8 Nezávislí literátští kaligrafové	276
18. Návrat k minulosti versus rebelie podivínů: ortodoxní styly a cesty k modernizaci	278
18.1 Kaligrafové z oblasti kolem města Sūzhōu	279
18.2 Individualisté počátku dynastie Qīng	284
18.3 Čtyři mniši a podivíni z Yángzhōu	286
18.4 Ortodoxní tradice a alba vzorové kaligrafie za dynastie Qīng	288
18.5 Qīngské epigrafické bádání jako základ moderního umění	289

Literatura	294
Chronologická tabulka čínských dějin	302
Seznam 214 radikálů	304
Rejstřík pojmů	309
Rejstřík osobních a místních jmen a názvů děl	316

Předmluva k prvnímu vydání

Přestože má česká sinologie již více než stoletou historii, počínající úctyhodným dílem prof. Rudolfa Dvořáka (1860–1920 – viz Lomová a kol. 2020), za celou dobu nevzniklo původní souhrnné pojednání o čínském znakovém písmu pro širší veřejnost. Údaje o čínských znacích byly obsaženy buď ve skriptech, anebo jsou dostupné roztroušeně v podobě stručných a nezřídka i zavádějících přehledů v nejrůznějších publikacích o Číně či o rozmanitých aspektech čínské kultury, případně je jim věnována samostatná kapitola v úvodech do písem světa či do obecné jazykovědy. Naši knihou se snažíme tento dluh splatit a je na čtenáři, aby posoudil, nakolik úspěšně.

Jen velmi neradi bychom sklouzli k žurnalistickým klišé o hospodářském vzestupu Čínské lidové republiky a o nové světové velmoci. Bez ohledu na to je zřejmé, že u nás od devadesátých let 20. století stoupá zájem o východní kultury či o tzv. „východní moudrost“ a dochází k oživení orientalismu, jehož vlny se v různých odstupech přes Evropu přelévají už několik staletí. Součástí tohoto proudu je i snaha o hlubší poznání čínského myšlení, čínské literatury a nakonec i čínského písma, které nejenže je médiem, v němž jsou příslušné texty zapsány, ale přitahuje cizince i svou nezvyklostí a výtvarnou poutavostí. V neposlední řadě jsou čínské znaky předmětem údivu Evropanů už od 16. století a od té doby o nich také obíhají různé fantastické zkazky, o nichž se čtenář dočte v úvodní kapitole, přičemž mnohé někdy přezívají dodnes.

V této práci chceme českému čtenáři nabídnout strážlivý pohled na čínské písmo, jenž by pomohl případná nedorozumění uvést na pravou míru. Zastáváme názor, že podložené vědomosti o východoasijské oblasti budou do budoucna spíše nutností, budeme-li chtít i v naší zemi sledovat světové dění a odpovídajícím způsobem na ně reagovat. Stěží můžeme svou zahraniční politiku zakládat na dojmech pramenících nezřídka z předsudků minulosti, ať už vychýlených na stranou kladnou, nebo zápornou. Je zjevné, že na této úrovni nehraje obeznámenost s čínským písmem hlavní roli, nicméně i u ní jde o projev obecnějšího přístupu společnosti k poznání Číny. Je přitom pozoruhodné, jak se zvýšil počet příležitostí k bezprostřednímu setkání se znaky, jenž byl dříve mizivý. Vidáme je na vývěsních

štítech čínských restaurací či jiných podniků, v jídelních lístcích či na nejrůznějších výrobcích, běžně se s nimi můžeme setkat v televizních záběrech, ve filmech nebo na internetu. V poslední době je dokonce v módě tetování čínskými znaky, i když je třeba podotknout, že dekorativní úroveň těchto výtvorů převažuje nad úrovní obsahovou i uměleckou.

Češi tradičně prokazovali značnou zvědavost, pokud šlo o cizí kraje, a touha po exotice u nás – zdá se – byla vždy hluboce zakořeněna. Vždyť cestopisy představují význačný žánr naší literatury už od středního období – každý zná jména jako Oldřich Prefát z Vlkanova, Kryštof Harant z Polžic a Bezdruzic nebo Václav Šašek z Bírkova – a staročeský překlad tzv. Mandevilly vznikl už v 15. století. Dodnes čtivé zápisky z tureckého zajetí Václava Vratislava z Mitrovic z let 1592–1596 byly vydány na prahu obrození roku 1777 jako jeden z podnětů k péči o češtinu a ke zlepšení jejího společenského postavení. Příznačné je nakonec i to, že jedním z prvních původních prozaických děl novočeské literatury vysokého stylu byla *Cesta do Itálie* (1820–1823) M. Z. Poláka nebo že oblíbenou součástí obrozenecké vzdělávací literatury počátku 19. století byly naučné knížky V. M. Kramera o Arábii, Indii či Egyptě, vydávané v jeho České expedici.

Pokud jde o čínské znakové písmo, je stejně příznačné, že podle dostupných údajů je prvním Čechem, který o čínských znacích pojednává, J. A. Komenský ve své *Nejnovější metodě jazyků* (*Linguarum methodus novissima*, 1649). Tento přední evropský vzdělanec byl jedním z podněcovatelů a hybatelů úsilí o vytvoření filozofického („dokonalého“) jazyka, či přesněji „myšlenkového písma“ určeného prvotně pro vědecké účely. Toto téma bylo v západní filozofii 17. století jedním z ústředních a právě čínské znaky v něm hrály důležitou roli, neboť byly spolu s egyptskými hieroglyfy vnímány jako kandidát či předobraz tohoto písma obcházejícího arbitrární znakový charakter a směřujícího k přímému postižení vlastní ideje. Komenský stejně jako ostatní jemu podobní myslitelé přirozeně nečerpal z vlastní zkušenosti, nýbrž ze zpráv převážně jezuitských misionářů, ale i tak dokázal praktické výhody i nevýhody čínského písma bystře posoudit. Znaky se ještě mihnou v latinské korespondenci českého jezuita Karla Slavička z 10. až 30. let 18. století, pak ale nadlouho mizí z našeho odborného obzoru a vrací se na něj až v druhé polovině 19. století, opět však jen jednorázově a okrajově v díle již zmíněného R. Dvořáka.

Zevrubnější popisy čínského písma jsou spojeny až s rozvojem československé sinologie od padesátých let 20. století, přičemž soustavnější pozornost mu věnovali jazykovědci J. Vochala (1975, 1986) a O. Švarný – ten především ve svých jazykových učebnicích a skriptech (1967 s kolektivem, 1997, 1998) a spíše jako praktický doplněk ke svému hlavnímu předmětu zájmu, čínské fonetice, ale i v několika státech (1965, 1980). Nauka o znacích obecně a vlastní paleografie patří sice ke klasické filologii, a je tedy tradiční součástí průpravy i kvalifikace pracovníků Ústavu Dálného východu FF UK a dalších sinologických pracovišť, nicméně publikačně zůstalo u sporých studií, úvah či úvodů, zaměřených povětšinou na vysokoškolské studenty. Přehledovou a popularizační povahu má souhrnný článek D. Sehnala (2002), který je však špatně dostupný. Dějinami čínského bádání o znacích, hlavně

v souvislosti se starověkým slovníkem *Shuōwén jiězì*, se zabýval David Uher (2001, 2002, 2004, 2005). Nejnověji sice vyšla *Učebnice čínských znaků I.* (Kučera a kol. 2005), ta je však cvičebnicí s čistě praktickým zaměřením a navazuje na Švarného skripta.

Naše kniha se snaží být více než jen příručkou ke studiu znaků. V ideálním případě by měla být „knihou o čínském písmu“, tj. měla by podat přehledové, mnohostranné a – jak autoři doufají – i poutavé vyprávění pro všechny zájemce nejen o čínský jazyk, nýbrž obecně o čínskou kulturu, aniž by rezignovala na odbornost. K hlavním rysům jejího pojetí tudíž patří zasazení čínského písma do nejširších kulturních souvislostí v první řadě přirozeně čínských, ale částečně také evropských, neboť máme za to, že poznávání dějin setkávání Evropanů s čínskými znaky je poučným a vzrušujícím nahlédnutím i do vlastní kulturní kuchyně. Písmo je ještě výrazněji než jazyk, u něhož lze mluvit i o jistém biologickém základu, jevem společenským a je tak úzce provázáno s proměnami společnosti a s civilizačním vývojem. Součástí výkladu jsou proto také exkurzy do čínských politických i kulturních dějin. Ty se přirozeně množí v II. díle, kde se snažíme nastínit vývoj čínského písma do přelomu letopočtu a v době modernizace Číny, a ve III. díle věnovaném kaligrafii. Čínský znak coby předmět umění totiž není nic jiného než využití prvotně technické soustavy sloužící k záznamu jazyka k estetickým účelům.

Vzhledem k populární a přehledové povaze knihy nebylo vhodné a koneckonců ani možné čtenáři předkládat a rozvádět všechny body, kolem nichž panuje kontroverze nebo jsou teoreticky nedořešené a sporné. Jistá míra konzervativnosti je v takovémto případě vždy nutná. V každém případě jsme se však důsledně snažili překonat tradiční výkladový rámec a čerpali jsme pokud možno z novější literatury, která mnohdy vrhá zcela nové pohledy na otázky, jež byly považovány za dávno bezpečně vyřešené (např. Boltz 1994, Gāo Míng 1996, Bottéro 1996, 2004, McNair 1998, Harrist a Fong 1999, Galambos 2006, Bái Qiānshèn 2003, Cai Zong-qi 2004, Li Feng 2006, Bottéro a Harbsmeier 2008). Velmi neotřelé přístupy však najdeme i v některých dnes již klasických knihách (např. Ledderose 1979, DeFrancis 1984, 1989, Gāo Míng 1996). Určitá témata, jež jsou zde zahrnuta, mají své „dvorní“ badatele, jejichž publikace jednoduše nelze pominout – D. Keightley je autoritou na věštbé nápisy, E. Shaughnessy na nápisy na bronzích, Fù Shēn na čínskou kaligrafii a stěží se lze vyhnout v současnosti jak v Číně, tak na Západě standardní příručce o čínských znacích se zřetelem k jejich vývoji od Qiú Xīguīe (1988, angl. překlad 2000). Odkazy jsme omezili převážně na případy týkající se originálních pohledů spojovaných s osobami příslušných badatelů a na přímé citace a statistické údaje – tam, kde se jedná o všeobecně přijímané poznatky, opakované v desítkách příruček a úvodů, jsme jimi text zbytečně nezatěžovali, stejně tak jako tam, kde šlo o vlastní postřehy autorů této knihy.

K rychlé orientaci slouží rejstřík nejdůležitějších pojmů, jmen a názvů, u nichž je v závorce uvedena také podoba ve zjednodušených znacích. Připojena je rovněž výběrová bibliografie literatury k předmětu a tradiční tabulka 214 radikálů, sestavená v 17. století, která dodnes patří mezi neodmyslitelné pomůcky ke studiu čínských znaků.

Závěrem chceme poděkovat dr. Zlatě Černé, dr. Jakubu Maršálkovi a Anně Zádrapové za cenné připomínky k rukopisu a za úsilí, které jeho pročítání věnovali, dále svým učitelům, zejména dr. Davidu Sehnalovi, a profesorům Hsü Kuo-huangovi a Wang Yao-t'ingovi za inspiraci a pozornost, s níž nám sdělovali své vědomosti a zkušenosti, a v neposlední řadě svým rodičům i rodinám, bez jejichž všestranné podpory by tato kniha nemohla vzniknout.

V Praze, 5. ledna 2009

Předmluva k druhému vydání

Vzhledem k tomu, že první vydání Čínského písma z roku 2009 je již delší dobu rozebráno, rozhodli jsme knihu vydat podruhé. Přitom jsme přirozeně využili možnost napravit snad aspoň větší část jejích nedostatků a rozšířit ji o některé nové kapitoly. Zároveň bylo v některých případech nutno zohlednit nejnovější výzkum, protože zejména čínská paleografie je obor, který se vyvíjí opravdu bouřlivě. Do rukou se tak čtenáři dostává rozšířená a přepracovaná podoba původního textu.

Vedle opakovaných dotazů na její dostupnost nás k tomu vedlo přesvědčení, že se jedná o nosnou koncepci. Z dnešního odstupu lze říci, že ačkoli se jednalo o dílo mladistvého nadšení dvou sinologů víceméně na prahu profesního života, osvědčilo se a splnilo svou úlohu. I přes řadu drobnějších nedopatření i některé slabší stránky, které nesporně mělo, se domníváme, že představuje úspěšný titul, což naznačuje i celkově velmi kladná odezva, ať už od laické veřejnosti či studentů, tak od kolegů z oboru.

Rádi bychom na tomto místě srdečně poděkovali oběma recenzentům, totiž prof. Olze Lomové (FF UK v Praze) a dr. Ondřeji Škrabalovi (Universität Hamburg, Centre for the Study of Manuscript Cultures), za to, že se uvolili naši knihu pečlivě pročíst a že k ní přičinili řadu cenných poznámek. Díky nim bylo možno napravit četné chyby a nepřesnosti, doplnit chybějící jednotlivosti a text celkově vyztužit a zároveň učinit čtenářsky přístupnějším.

Praha, leden 2023

Poznámka k přepisu čínštiny a k čínským znakům

Vzhledem k tomu, že je naše kniha zaměřena naučně a snaží se zachovávat rysy populárně-vědecké publikace, zvolili jsme mezinárodní způsob přepisu čínštiny do latinky *pīnyīn*, který je v současnosti standardem v akademickém prostředí. Na rozdíl od české transkripce sice nepoučeného čtenáře zpravidla nenavede k odpovídající výslovnosti, nicméně zájemce o hlubší porozumění čínskému písmu, jak jsme přesvědčeni, buď *pīnyīn* ovládá, anebo je schopen a ochoten si pravidla jeho vyslovování a popřípadě převodu z/do českého přepisu vyhledat. Proto zde také nepodáváme žádné zjednodušené návody a odkazujeme na sborník statí a tabulky v *Transkripcích čínštiny* (ed. Třísková 1999). Důsledné použití mezinárodního přepisu má tu zásadní výhodu, že je možné bez obtíží identifikovat jména a pojmy ve většině současné západní literatury k předmětu a vyhledávat je na internetu.

Pokud jde o použitou znakovou sadu čínského písma, povaha knihy vyvolala v zásadě neřešitelnou otázku, jak naložit s dvojkolejností zjednodušených a složitých znaků. Po delším váhání jsme se rozhodli nemísit tyto dvě soustavy a používat znaky tradiční, samozřejmě s výjimkou kapitoly, která se zabývá reformami písma ve 20. století, a také bibliografie, kde jsou znaky uvedeny tak, jak se vyskytují v původních publikacích. Uvědomujeme si přitom rozpornost tohoto řešení, protože psát ve složitých znacích jména osob, míst či děl patřících do sféry Čínské lidové republiky (ČLR) posledních padesáti let je nanejvýš nevhodné, a kromě toho se tím snižuje možnost přímé identifikace původních podob pro méně zkušené čtenáře. Zjednodušené znaky jsou navíc oficiálním, v zákoně ukotveným písmem ČLR. Doufáme však, že dostatečnou nápravou tohoto nedostatku je připojený rejstřík, v němž jsou varianty ve zjednodušených znacích uvedeny. Počítačové technologie dnes umožňují vcelku snadný převod z jednoho systému do druhého. Rozhodli jsme se tak zejména proto, že zdaleka největší část knihy odkazuje buď k pojům a jménům doby předmoderní (II. díl kromě poslední kapitoly a celý III. díl), anebo se zabývá rozborem stavby znaků, kde je téměř vždy výhodnější a vlastně nutné vyjít ze starších forem (nezanedbatelná část I. dílu).

I. díl

Čínské znaky

jako psací soustava

1. Západ a čínské znaky ve starší době

1.1 Poznámka k pojmosloví

Čínské znakové písmo je písemnou soustavou, která se vyvinula za účelem zápisu jazyka, jímž se mluvilo v povodí Žluté řeky někdy v 2. tisíciletí př. n. l. Přes všechny pokusy posunout jeho dějiny dále do minulosti, vycházející pravidelně z řad čínských šovinistických paleografů, kteří se snaží dokázat, že čínské písmo je nejstarší na světě, začínají jeho skutečně doložené dějiny nedlouho před rokem 1200 př. n. l. V tomto ohledu se tedy svým stářím sumerskému klínopisu a egyptským hieroglyfům zdaleka nemůže rovnat. Jiný často uváděný primát se mu však upřít nedá: čínské znaky jsou bezesporu písmem s nejdlejší nepřetržitou tradicí užívání, trvající až do dnešní doby. V minulosti se jednotky čínského písma nazývaly v evropském prostředí různě, zpočátku latinsky například *litterae* – písmena, *notae* – značky, *characteres* – znaky nebo *signa* – znamení/znamínka. U nás se jim už od počátků moderní české sinologie, představovaných osobností prof. Rudolfa Dvořáka (1860–1920), říká „znaky“. Tento termín vznikl s největší pravděpodobností převodem německých *Zeichen* do češtiny a dnes je běžným protějškem čínských *Hànzi* 漢字 či pouze *zi* 字 a jejich zavedených překladů do západních jazyků (např. angl. *characters*, fr. *caractères*, rus. *ijeroglify*, šp. *caracteres*, it. *caratteri*, pol. *znaki*). Existují samozřejmě i méně užívaná označení, z nichž některá, jako třeba ve Francii oblíbené „sinogramy“, byla vytvořena s cílem nahradit nejrozšířenější „znaky“ a jejich ekvivalenty v dalších evropských jazycích, které se zdály badatelům nepřesné či zavádějící. Některá z nich se pro změnu snaží vystihovat povahu čínského písma, což je případ „ideogramů“, k nimž se podrobněji vrátíme níže. My se budeme držet standardních „čínských znaků“, nevidíme totiž žádný závažný důvod, proč bychom měli odmítat tuto funkční a neproblematickou konvenci. Pravda je, že řeckolatinské *characteres* a jejich variace v živých jazycích jsou do určité míry zatíženy historicky, jak uvidíme hned v následujícím oddílu, ale tato skutečnost je pro dnešního čtenáře málo důležitá. „Znaky“ jsou ostatně důkladně prověřeny jazykovým územ a staly se ústrojnou součástí obecné české slovní zásoby.

1.2 Rané pohledy na čínské znaky

Znakové písmo přitahuje zvýšenou pozornost Evropanů už od doby, kdy poprvé začali hlouběji a soustavněji pronikat do oblastí čínského vlivu. Ta začíná v 16. století, během něhož se v Číně usídlili první (nejen) jezuitští misionáři, kteří byli pro Evropu po dalších nejméně dvě stě let hlavním zdrojem poznatků o této zemi. Pravděpodobně nejstarší zmínku o čínských znacích ovšem najdeme už u Williama z Ruysbroeku (asi 1215–1270) v jeho deníku z cest po Mongolsku: „Obyvatelé Cathaje píší štětcem, jaký používají malíři, a z několika písmen vytvoří jediný znak vyjadřující jeden výraz.“ (podle Harbsmeier 1998: 8–9, český překlad v *Putování k Mongolům* 1964) Poznání čínských znaků v předmoderní době je možné sledovat ve třech etapách, které jsou přibližně vymezeny jednotlivými stoletími: v 16. století to byly první jezuitské zprávy, které se dostávaly do Evropy jako novinky a působily zatím spíše jako senzace. V 17. století došlo ke zmnožení údajů o čínském písmu a k jeho soustavnějšímu poznání. Bylo podrobně představeno ve zralých protosinologických dílech, jakým byla například *China illustrata* (1667) Athanasia Kirchera, a posléze napojeno na aktuální problémy evropské filozofie, jmenovitě hledání univerzálního jazyka. Osmnácté století, kdy si evropská filozofie pomalu přestává čínského písma všimát a otázka univerzálního jazyka ustupuje do pozadí, je především dobou jezuitských relací a jejich pořádání do svodů, jako byly například patnáctisvazkové *Zápisky týkající se dějin, věd, umění, mravů a obyčejů Číňanů* (*Mémoires concernant l'histoire, les sciences, les arts, les mœurs et les usages des Chinois*, 15 svazků, 1776–1789), v nichž se objevují další fantastické představy, osvobozené od kritického ducha velkých myslitelů 17. století. Udělejme si krátký exkurz do dějin a zastavme se u jednotlivých textů. Vzhledem k tomu, že údaje o čínských znacích byly velice často opisovány z jednoho díla do druhého a příliš se neliší, postačí nám jako ilustrace citace z vybraných autorů.

Portugalský dominikán Gaspar da Cruz († 1570) se pokládá za prvního Evropana, který v 16. století ve svém díle *Pojednání o záležitostech Číny* (*Tratado das cousas da China*, 1570) nabídl západnímu čtenářstvu informace o čínských znacích:

Číňané nemají žádná ustálená písmena ve svém písmu, neboť vše zapisují pomocí znaků. A z těchto skládají slova, pročez mají obrovské množství znaků, označující každou věc takovým způsobem, že toliko jeden znak značí „nebesa“, jiný „země“ a jiný „člověk“, a tak je tomu dále se vším ostatním. (převzato z Boxer 1953: 161–162)

Da Cruzovu stručnou poznámku z nepříliš známého spisu převzal do své knihy *Výpravění o nejpozoruhodnějších věcech, obřadech a zvycích velkého království čínského* (*Historia de las cosas más notables, ritos y costumbres del gran Reyno de la China*, 1585) augustinián Juan Gonzáles de Mendoza (asi 1540–1617), jehož dílo se těšilo ve své době značné oblibě a bylo vydáno v několika evropských jazycích (anglická verze vyšla například roku 1588 pod názvem *The Historie of the Great and Mightie Kingdome of China*).

Ústřední postavou mezi misionáři 16. století však byl Matteo Ricci (1552–1610), jezuita a zároveň astronom a hodnostář na čínském císařském dvoře, známý pod čínským jménem Li Mǎdòu 利瑪竇, který prý ovládal literární čínštinu tak dokonale, že jeho texty svou elegancí předčily výtvořiny mnohých Číňanů. Jeho nevydaný rukopis upravil, přeložil do latiny a vydal roku 1615 jiný významný misionář, Nicolas Trigault (1577–1629) pod názvem *O křesťanské výpravě k Číňanům podniknuté Tovaryšstvem Ježíšovým (De christiana expeditione apud Chinas suscepta ab Societate Jesu)*. Tato kniha měla v Evropě neobyčejný ohlas a dostalo se jí v krátké době desítky různojazyčných vydání. Stala se jedním z hlavních pramenů poznání čínského znakového písma v 17. století a hojně z ní čerpali filozofové, kteří ve znacích viděli kandidáta na univerzální „písemný jazyk“. Najdeme zde myšlenky, jež byly později často opakovány i v pojednáních dalších autorů. Nutno podotknout, že oproti 18. století představovaly poměrně střízlivé soudy. Znaky se zde přirovnávaly k egyptským hieroglyfům, uvádělo se, že pro každé slovo existuje zvláštní znak, a že jejich počet je proto značný, že se pohybuje mezi sedmdesáti a osmdesáti tisíci.

Jako reprezentativní vzorek vědomostí o čínském písmu v 17. století může posloužit obdivuhodné dílo plodného německého jezuita a polyhistora Athanasia Kirchera (1602–1680) z roku 1667, jež je známo pod zkráceným názvem *China illustrata*. Za povšimnutí stojí skutečnost, že Kircher se obsírně zabýval také egyptskými hieroglyfy a byl v této oblasti jedním z nejaktivnějších badatelů své doby. Sepsal o nich ostatně samostatné knihy. S Kircherem spolupracoval i filozof G. W. Leibniz a čerpal z něho obsáhle, ač někdy též polemicky, i John Webb (1611–1672) v první evropské monografii věnované čínskému jazyku, v *Historickém eseji pokoušejícím se dokázat možnost, že jazyk čínské říše je prapůvodním jazykem (An Historical Essay Endeavouring a Probability That the Language of the Empire of China is the Primitive Language, 1669)*. Autor ve své knize mluví o čínském písmu poměrně zasvěceně, provádí strukturní a etymologické rozbory znaků a ukazuje, jak se liší soudobé znaky od starověkých podob. Srovnává je s egyptskými hieroglyfy, jež považuje za předobraz čínských znaků (stejně jako jsou Číňané považováni za potomky Egyptanů, jak se o tom rozepisuje Webb), ale poukazuje i na jejich rozdíly. Vzhledem k tomu, že hieroglyfy byly rozluštěny až roku 1822, může být toto srovnání jen velmi povrchní, nicméně právě o to je pozoruhodnější a odvážnější. Hlavní rozdíl vidí Kircher v tom, že zatímco hieroglyfy jsou podle něj písmem mystickým a hádankovitým, v němž se skrývají tajemství egyptských kněží, čínské znaky naopak považuje za ryze civilní prostředek komunikace. Podívejme se, co o tom ve svém díle píše:

A dále Číňané nemají písmena na způsob abecedy, jak je zvykem u některých národů, ani slova složená z písmen a slabik, nýbrž jednotlivé znaky odpovídají jednotlivým slovům (*voces*) a pojům (*nomina*), takže potřebují tolik znaků, kolik je věcí, jež chtějí rozumově vyjádřit. A kdyby se někdo pokusil převést celého *Calepina*¹ do jejich jazyka,

¹ Ambrosius Calepinus (asi 1440–1510) byl autorem řady slovníků, které vycházely v průběhu 16. století v nesčetných vydáních a obměnách. Jeho jméno se proto stalo symbolem a ve své době bylo používáno k označení slovníku obecně. Za jeho základní dílo je možno považovat *Dictionarium latinum*, prvně vydané roku 1502.

potřeboval by mít tolik různých a odlišných znaků, kolik je tam rozdílných slov. Nepoužívají totiž ani skloňování, ani časování, neboť toto vše je, jak uvidíme o něco níže, obsaženo v oněch znacích samotných. A proto je také zapotřebí tomu, kdo by se rozhodl nabýt alespoň jakéhosi průměrného vzdělání vlastního Číňanům, velké nadání paměti. (Kircher 1667: 226)

Jsou to vesměs údaje, které kolují v textech od 16. století, ale jsou rozvedeny a zasazeny do širšího kontextu. V každém případě je zřejmé, že evropští intelektuálové v poznávání čínských znaků značně pokročili. Zde máme kratičký úryvek dokazující trvalé spojení Egypta a Číny v myslích raně novověkých intelektuálů:

Pravěcí Číňané, jak jsem řekl, následovali Egyptany, z nichž pocházejí, a tvořili psaný text nikoli skládáním písmen, nýbrž z obrazců sestavených podle různých věcí přírody (*res naturales*). Těm odpovídalo tolik různých znaků (*signa*), kolik je pojmů (*rerum conceptus*). (Kircher 1667: 228)

V poslední ukázce, již zde přetiskneme, mluví Athanasius Kircher o domnělé fantastické vlastnosti čínských znaků, která přitahovala pozornost jak jezuitů 17. a 18. století, tak mnoha seriózních vědců staletí následujících. Jedná se o jejich odpoutanost od konkrétního jazyka, kterou má potvrzovat užívání znaků národy zcela rozdílných jazyků a která se tradičně vysvětluje pomocí analogie s evropskými, či chceme-li arabskými číslicemi:

Znaky (*characteres*) jsou společné jak celému čínskému království, tak Japonsku, Koreji, Končincíně a Tonkinu. Jazyk je však naprosto odlišný, takže Japonci a národy Končincíny, Koreje a Tonkinu sice rozumí knihám a spisům napsaným tímto druhem znaků, nemohou však spolu navzájem hovořit ani rozumět tomu, co říkají druzí. Stejně jako všichni rozumí číslicím běžně užívaným všude v Evropě, ačkoli slova, jimiž se vyslovují, jsou naprosto odlišná. Čínské znaky jsou totiž znaky (*signa*) pro pojmy, jež jsou všem společné. Je proto něco jiného znát čínské znaky a něco jiného mluvit čínským jazykem. Cizinec obdařený dobrou pamětí tak může ve spojení s píli dosáhnout nejvyššího vzdělání četbou čínských knih, aniž by uměl mluvit či rozuměl mluvenému. (Kircher 1667: 235)

Zatímco například kritický Leibniz přes všechny nepřesné informace, které se k němu dostávaly prostřednictvím misionářů, se soudy o čínských znacích až do své smrti váhal a stále vyjadřoval pochybnosti o jejich využitelnosti coby „myšlenkové abecedy“, během 18. století se rozmnožily fantastické zprávy o čínském písmu z pera mnoha jezuitů, kteří s užitím odvážných slov a tvrzení povětšinou neváhali. Rozšířil se také vskutku bizarní názor, už dříve v prostředí evropských vzdělanců přítomný, že čínské znaky vznikly dříve než čínština. Ta byla někdy pojímána jako umělý jazyk, který vytvořili dávní čínští vzdělanci *ex post*, aby mohly být znaky jejich „písemného myšlenkového jazyka“ vyslovovány. Podívejme se nejdříve na *Postřehy o obecných principech umění psát a zvláště o základech čínské-*

ho písma (Réflexions sur les principes généraux de l'art d'écrire et en particulier sur les fondements de l'écriture chinoise, 1718) od Nicolase Fréreta (1688–1749):

Čínské znaky jsou bezprostředními značkami (*signes*) pro ideje, které vyjadřují. Člověk by řekl, že toto písmo bylo vynalezeno němými, kteří neznají užívání slov. Mohli bychom znaky, jež je tvoří, přirovnat k našim číslicím nebo k algebraickým značkám, které označují vztahy v našich matematických knihách atd. Předložme geometrický příklad vyjádřený v algebraických znacích před deset matematiků z různých zemí a oni vyrozumí tu samou věc. Nicméně o těchto deseti lidech se předpokládá, že mluví různými jazyky a nerozuměli by ani termínům, jimiž by vyjádřili tuto myšlenku v hovoru. Je to stejné jako v Číně, kde písmo není společné jen všem lidem v této veliké zemi, kteří mluví velmi odlišnými nářečím, nýbrž ještě i Japoncům, Tonkinům, Končininům, jejichž jazyky jsou zcela jiné než čínština. (převzato z Du Ponceau 1838: 9)

Velice podobná tvrzení nacházíme i v dalších jezuitských spisech.² Mezi nimi byl obzvláště vlivný výše zmíněný objemný výbor z relací, dopisů a jiných textů jezuitských misionářů v Číně *Zápisky týkající se dějin, věd, umění, mravů a obyčejů Číňanů*, redigovaný v Paříži Louisem-Georgesem de Bréquignym (1714–1795) s Charlesem Batteuxem (1713–1780). V jejich prvním díle autor, skrytý za šifrou „Ko, Jés“, kterou Du Ponceau považuje za nově přijaté jméno francouzského misionáře Pierra-Martiala Cibota (1727–1780) a DeFrancis za čínského konvertitu, který strávil jistý čas ve Francii a sloužil jako zdroj informací pro jezuitu, píše o znacích následující zprávu:

Jsou sestaveny ze symbolů a obrazů a tyto symboly a obrazy nejsou spojeny s žádným zvukem, mohou být čteny ve všech jazycích a tvoří určitý druh rozumové malby či metafyzické a ideové algebry, jež zprostředkovává myšlenky a reprezentuje je analogií, vztahem, konvencí atd. (převzato z Du Ponceau 1838: 8)

A věnujme místo ještě dalšímu význačnému jezuitovi, proslulému Josephu-Marie Amiotovi (1718–1793), který má značný podíl na zmíněných *Zápisích*. Čínské znaky popisuje jako

[...] obrazy a symboly, jež hovoří k mysli skrze oči – obrazy hmatatelných věcí, symboly věcí myšlenkových. Obrazy a symboly, jež nejsou vázány na žádný zvuk a mohou být čteny ve všech jazycích. [...] Byl bych docela nakloněn tomu definovat čínské znaky jako obrázkovou algebru věd a umění. Vybroušená věta je vpravdě zbavena všech prostředkujících mezivěcí stejně jako nejpřísněji strohý algebraický vzorec. (Amiot 1776: 282–285)

Je pozoruhodné, že i bystrý sinolog Jean-Pierre Abel-Rémusat (1788–1832), který vydal roku 1822 *Základy čínské gramatiky (Éléments de la grammaire chi-*

2 Srov. např. také dopis Karla Slavička a jeho pekingských kolegů z 12. září 1732 (Slaviček 1995: 170–171).

noise), se stal článkem v tomto zvláštním řetězu nepochopení. Nápad, že by znaky vznikly dříve než jakýkoli čínský jazyk, sice odmítl jako nepravděpodobný, ale okamžitě nabídl vlastní vysvětlení, jež nezní o moc hodnověrněji. V druhém díle *Asijských rozmanitostí* (*Mélanges asiatiques II* 1825: 52) píše:

Není daleko pravděpodobnější předpokládat, že před vynálezem písma u Číňanů existoval lidový jazyk, skládající se ze slov ne-li jednoslabičných, tak aspoň velice krátkých, jaká se nacházejí u mnoha barbarských národů? Ten by potom byl přejat vynálezci písma, aby sloužil jako výslovnost pro znaky a aby se tak vzdělaní lidé mohli bavit s lidmi prostými. Člověk je nakloněn věřit tomu, že se věci odehrály takto.

Dokonce velký německý filolog a lexikograf J. C. Adelung (1732–1806) ve svém *Mithridatu*, jenž vyšel posmrtně roku 1806, v hesle o čínském písmu přejímá téměř doslova nám známé formulace o tom, že znaky nejsou spojeny s žádným zvukem a hovoří přímo k oku. Připomeňme trošku škodolibě, že Adelung je zároveň původcem *Dějin lidského bláznovství*. Na rozpoznání skutečné povahy čínské písemné soustavy jednoduše bylo na prahu 19. století ještě příliš brzo.

1.3 Čínské znaky ve službách evropské filozofie

Znaky se v evropském intelektuálním prostředí dostaly do popředí zájmu v 17. století coby horký kandidát na pojmové písmo, resp. univerzální psaný jazyk vědy, jímž by se daly zapisovat myšlenky bez prostřednictví přirozeného jazyka, nebo aspoň měly být jeho předobrazem. Snaha o vytvoření takovéto soustavy, již nastínil už Ramon Llull (asi 1236–1315) ve *Velkém umění* (*Ars magna*, 1305), byla díky rychle se rozvíjející novověké filozofii a prvním systematickým základům vědy živá po celé 17. století a zabývaly se jí mnohé čelné osobnosti tehdejší filozofie a vědy. Filozofové, kteří sami přirozeně čínštinu neuměli, získali své vědomosti z misionářských pramenů, nejčastěji z nejlivnějších publikací, jako byl například Ricciho popis Číny v podání N. Trigaulta nebo Kircherova *China illustrata*. Písemná soustava, kterou jezuité představovali ve svých knihách, se zdála být společně s egyptskými hieroglyfy tím, oč usilovali.

Už Francis Bacon (1561–1626) ve svém díle *Pokrok vědění* (*Advancement of Learning*, 1605) mluví o čínském písmu jako o *characters real* – reálných znacích, neboť podle něho (v závislosti na jezuitských relacích) nezapisují jednotky jazyka, nýbrž odkazují přímo na věci a myšlenky. Bacon v příslušné pasáži uvádí do evropského filozofického prostředí některá *loci communes*, která se objevují už v 16. století a která se udržela při životě i v dalších stoletích. Jde mimo jiné o motiv znaků překlenujících rozdíly mezi dialekty:

Není však nutností, aby byly myšlenky vyjádřeny prostřednictvím slov. Neboť cokoli je schopno dostatečných rozlišení, jež jsou vnímatelná smysly, je ze své podstaty způsobilé k vyjadřování myšlenek. A proto vidíme na styku barbarských národů, jejichž

jazyky jsou navzájem nesrozumitelné, nebo na způsobech různých lidí, kteří jsou hlouzí a němí, že lidské myšlenky jsou vyjadřovány posunkami, nepřesně sice, ale přesto je účel splněn. A dále jsme srozuměni s tím, že v Číně a v královstvích Vysokého Levantu je zvyklostí psát reálnými znaky, které celkově nevyjadřují ani písmena, ani slova, nýbrž věci a pojmy. Takže země a provincie, jejichž jazyky jsou navzájem nesrozumitelné, mohou číst to, co ti druzí píší, protože znaky jsou přijímány obecněji, než jsou rozšířeny ony jazyky, a proto mají obrovské množství znaků; předpokládám, že tolik, kolik je kořených slov (*radical words*). (Bacon 1605: 136)

Tento názor opakují a rozvíjejí další dva propagátoři univerzálního jazyka vědy – John Wilkins (1614–1672) v knize příznačně nazvané *Esej o reálném znaku a filozofickém jazyce* (*An Essay towards a Real Character and a Philosophical Language*, 1668) a George Dalgarno (1626–1687), který o inspiraci čínskými znaky mluví v opět příznačně nazvaném díle *Umění znaků* (*Ars signorum*, 1661).

Před nimi však ve své *Nejnovější metodě jazyků* (*Linguarum methodus novissima*, 1649) uvažuje o stejných otázkách i v těchto souvislostech nezřídka opomíjený Jan Amos Komenský (1592–1670), k němuž se přihlásí Leibniz jako ke svému učiteli. Vychází sice z týchž chybných východisek ohledně povahy znaků, ale staví se k nim střízlivěji, protože je posuzuje z hlediska didaxe a praxe, na něž ostatně v celém svém životním díle kladl značný důraz. Leibniz se později proti praktickým systémům tohoto druhu vymezí a bude trvat na tom, že jde o čistě filozofickou otázku, podle čehož má být také řešena. Na rozdíl od některých jiných autorů Komenský v návaznosti na své informátory, pocházející povětšinou z leidského univerzitního prostředí, klasifikuje egyptské hieroglyfy a čínské znaky odlišně, podobně jako to po něm udělal Kircher. Komenský navrhuje trojčlenné dělení znaků na reálné, které odkazují přímo na samotné předměty skutečnosti (*res ipsae*) svou smyslově vnímatelnou podobou (obrazy, sochy), mentální, které symbolicky odkazují na pojmy věcí v mysli (*rerum conceptus seu notiones*) bez odkazu k mluvenému slovu, a slovní, které se v první řadě vztahují k jazyku, jmenovitě ke zvukům a slovům z nich složeným (*soni et verba*). Hieroglyfy podle něho mají nejblíže ke znakům reálným. Latinka leží na druhém pólu a patří ke znakům slovním. O čínských znacích praví náš filozof následující:

Mentální znaky jsou ony značky (*notae*) Číňanů, jež mezi sebou používají místo mluvené řeči také lidé různých jazyků. Neboť i když se tam národy liší ve svých jazycích a tu či onu věc (například Boha) nazývají různě, zapisují ji jedním a týmž znakem, kterýžto když kdokoli uvidí, porozumí, že jde o Boha, a svým jazykem toto slovo vysloví, je-li potřeba. Tímto způsobem se ti, jimž je mluvený jazyk bez užitku, baví pomocí oněch mentálních znaků. Je to opravdu chytrý vynález, ale našemu, kdy zapisujeme jazyk znaky pro písmena, se naprosto nemůže rovnat.

[...]

Předčí tedy tento náš způsob psaní onen čínský jak snadností, tak rychlostí a dokonalostí. Snadněji se totiž naučíš dvacet čtyři písmen než osm tisíc znaků. A rychleji zapíšeš krátké a jednoduché tvary písmen než přesložitě tvary tolika jejich znaků. A dále,

nám je dána neomezená možnost psát cokoli, co si přejeme; oni mohou psát jenom ty věci, k jejichž vyjádření již mají zvláštní znak.

Jejich znaky vyvolávají do paměti pouze věci, slova, kterými se tyto věci označují, neposkytují. Nám však naše písmena bezprostředně navozují slova a prostřednictvím slov staví věci samotné stejně pohodlně jak v rozumu, tak v paměti. Z čehož vyplývá, že naše písmo je znamenitým prostředkem způsobitým k zachycení stejně tak jazyků, jako věcí. Oni zatím svými znaky mohou vyvolávat do paměti toliko skutečnosti již známé, naučit se věcem či jazykům neznámým s jejich pomocí nikterak nemohou. (Komenský [1649] (1989): 116–117)

Připomeňme, že stejnou problematikou se kromě Komenského zabýval ještě další učenec se vztahem k českému prostředí, španělský cisterciák s českými kořeny Jan Caramuel z Lobkovic (1606–1682). V letech 1647–1657, když už byl Komenský dávno v exilu a toužebně, leč marně doufal ve vojenský a politický obrat v zemi, jenž by mu umožnil návrat, zastával Jan Caramuel z Lobkovic funkci představeného v pražských rekatolizovaných Emauzích a byl generálním vikářem arcibiskupa Harracha. I Caramuel, osobnost vpravdě širokého zaměření a úctyhodné intelektuální i publikační zdatnosti, při svém jazykově-filozofickém a kryptografickém bádání vešel do styku s čínským písmem, zabýval se však i mnoha dalšími grafickými soustavami, například indickou nebo mexickou (srov. Koupil 2007: 79–82).

Po právu nejznámějším mužem, který je v evropské filozofii spojen s čínskými znaky, je německý filozof Gottfried W. Leibniz (1646–1716). Ačkoli svou představu nikdy nedovedl do konečné ucelené podoby, po celý život usiloval o vytvoření „abecedy lidského myšlení“, kterou nazval *lingua characteristica universalis*, tj. univerzální znakový jazyk. Opět a opakovaně se u Leibnize setkáváme s tehdy běžně přijímaným názorem, že egyptské hieroglyfy a čínské znaky zapisují přímo myšlenky. Leibniz si však byl vědom toho, že čínské znaky netvoří abecedu, jak si ji představuje on. Ta totiž měla být uzavřenou množinou konvenčních symbolů pro zápis nejmenších částek nutných k definici všech pojmů lidské mysli, trochu podobných dnešním elementárním sémantickým rysům u některých jazykovědců. Z tohoto omezeného souboru stavebních kamenů významu se měly podle jasně daných pravidel skládat jednotky vyšších řádů, v první řadě pojmy, z nichž drtivá většina byla komplexní, a podle dalších pravidel měly probíhat logické operace s těmito pojmy (*Dissertatio de arte combinatoria*, 1666). Čínské znaky však podle těchto přísně racionalizovaných pravidel nefungovaly a bylo zřejmé, že je nutno se je naučit jeden po druhém. Tím představovaly nadměrnou zátěž pro paměť, jak poznamenává i Komenský, a nevyhovovaly tak filozofovým účelům. Leibniz proto bral čínské znaky spíše jako inspiraci a důkaz, že jeho cíle jsou uskutečnitelné, případně jako materiál, který bude nutno reorganizovat a důsledně reformovat podle zásad jeho univerzálního znakového jazyka. Doufal proto, že se mu podaří do čínského písemného systému lépe proniknout. Až do konce života se této myšlenky držel a nacházíme ji v mnoha dopisech adresovaných tehdejšími učencům podobných zájmů. Jeho činnost v tomto směru musíme také vidět v širších souvislostech

jeho obdivu k čínské filozofii a z něho plynoucích neúnavných snah o mezikulturní výměnu s Čínou, s nimiž se obracel na diplomaty a na přední politické činitele včetně čínského císaře a ruského cara (Rusko viděl jako most mezi Východem a Západem, jenž bude hrát důležitou zprostředkovatelskou roli).

Přestože tyto filozofické experimenty nebyly úspěšné, v obecném povědomí evropských vzdělaných vrstev zůstaly znaky – zdá se – nastálo zakořeněny jako symboly, které odkazují přímo k pojmům a k idejím, nikoli ke zvuku a přirozenému jazyku vůbec, a představují tak zcela odlišný druh grafického záznamu než například latinka. My se v první části naší knihy budeme mimo jiné snažit ukázat, co je na tomto pojetí čínských znaků mylného a jak ve skutečnosti čínská písemná soustava pracuje. Je bezesporu zajímavé, že ačkoli je čínské písmo v sinologických kruzích téměř bez výjimky už dlouhá desetiletí správně zařazeno do kontextu dalších písemných systémů, jeho povaha je dostatečně dobře prozkoumána a na jeho ustrojení není shledáváno nic exotického, resp. nic, co by přesahovalo naše zkušenosti s jinými písmi světa, badatelům se zjevně nepodařilo tento pohled zprostředkovat širší veřejnosti. Buď jak buď, doufejme, že se v 21. století změní hrubě nesouměrná situace ohledně našich vědomostí o Číně v protikladu k vědomostem Číňanů o Západu, která není ani důstojná, ani strategicky výhodná.

1.4 První kritické hlasy

Čestné místo mezi osobnostmi, které se zabývaly čínským písmem, zaujímá Peter S. Du Ponceau (1760–1844), význačný francouzsko-americký jazykovědec a předseda Americké filozofické společnosti. V ní roku 1836 přednesl svoji přednášku, jež byla vydána o dva roky později pod názvem *O přirozenosti a povaze čínské písemné soustavy* (*On the Nature and Character of the Chinese System of Writing*, 1838). S omezenou pramennou základnou a v době, kdy i uznávání badatelé zastávali starší názory o čínských znacích, nepřilíš vzdálené pojetí 17. a 18. století, Du Ponceau sepsal obdivuhodné dílo, v němž přes některé omyly pojednal o znacích způsobem, který dodnes neztrácí na platnosti. Velice přesně a především střízlivě popsal vztah čínského písma a jazyka, vyložil obecně platné principy, na nichž jsou založeny všechny písemné soustavy, a načrtnul i ty vlastnosti písma, které jsou teprve v posledních desetiletích úspěšně testovány psycholingvistickými metodami. Zaslouží si v dějinách sinologie nejvyššího uznání, ačkoli sám sinologem nebyl a znalost čínských znaků a čínštiny měl zprostředkovanou. Zastavíme se proto u jeho práce podrobněji a odcitujeme si z jejího úvodu nejdůležitější pasáže souhrnné povahy.

Du Ponceau nejdříve hovoří o vlastnostech všech písemných soustav a objevným způsobem popisuje, jak funguje čtení v případě latinky, čímž navíc předjímá teoretické srovnání anglického pravopisu a současného čínského písma, jak to udělal například John DeFrancis. Ačkoli dnes víme, že celá záležitost je přece jen složitější, v hrubých obrysech autor dobře vystihl podstatu věci, a jak již bylo řečeno, psycholingvistické výzkumy mu dávají v podstatě za pravdu:

Čínské znaky netvoří, více než kterákoli jiná grafická soustava, *jazyk* v pravém slova smyslu. Metaforicky tak skutečně mohou být nazývány, stejně jako tak mohou být nazývány skupiny tvořené písmeny naší abecedy. Nečteme po písmenech, čteme po skupinách těchto malých značek, představujících slova a věty. Nikdo, pokud už má za sebou učení abecedy, nehláskuje slovo, když ho čte, dokonce ani nemyslí na zvuky obrazců, které je tvoří. To je pravda až do té míry, že existují slova, jako je například *awe*, kde ani jediný ze zvuků, které jsou spojeny s oněmi třemi písmeny toto slovo tvořícími, neuslyšíme, když je čteno. Ve slově *ought* je slyšet pouze zvuk odpovídající písmenu *t*. Naše oko zachycuje celé tyto skupiny a naše mysl zvuk a smysl těchto psaných slov, vše v tomtéž okamžiku; nezastavuje se, aby si všímala každého písmene; tělesné a myšlenkové procesy jsou vykonávány ve stejnou chvíli, rychlostí myslí, již nepřevyšuje nic, co si dokážeme představit. Tyto skupiny by proto také mohly být označeny za ideografické značky či znaky a jejich různé seskupené kombinace by mohly být nazývány *jazyk*. Ale každý pochopí, že by toto takto užitě slovo bylo pouze metaforické. (Du Ponceau 1838: x).

V následujícím odstavci Du Ponceau formuluje svoji základní tezi, která by měla být obsahem každé úvodní přednášky o čínském písmu a měla by vévodit každé učebnici čínských znaků, nemluvě o encyklopediích a populárních knihách buď o písmech světa, nebo o Číně obecně. Bohužel, ani po sto sedmdesáti letech to není samozřejmostí:

V následující rozpravě se snažím dokázat, že čínské znaky reprezentují *slova* čínského jazyka a ideje jenom skrze ně. Písmena naší abecedy jednotlivě představují zvuky, k nimž se nepojí žádný význam, a jsou proto pouze prvky naší grafické soustavy; když se však zkombinují do skupin, představují slova našich jazyků a ta slova představují či vyvolávají ideje v myslí čtenáře. Tvrdím, že čínské znaky, byť sestavené z různých prvků, nedělají nic jiného a že nezastupují ideje jinak než coby spojené se slovy, do nichž je jazyk odělán, a proto tedy že jsou spojeny se zvuky, sice vskutku nikoli tím samým způsobem jako písmena naší abecedy, vezmeme-li je jednotlivě, nýbrž jako skupiny těchto písmen, když jsou spojena do podoby slov. (Du Ponceau 1838: xi–xii)

Naprosto přesně se americký jazykovědec vyjádřil také o srovnáních čínských znaků s číslicemi, které je dodnes velice populární a patří k základně městských mýtů o čínském písmu. Mluví také o nešťastném pojmu *ideografický*, který je poprvé doložen pravděpodobně roku 1822 v souvislosti s rozluštěním egyptských hieroglyfů Jeanem-Françoisem Champollionem – víme ostatně, že čínské znaky byly s hieroglyfy tradičně spojovány. Pozoruhodné a bezpochyby paradoxní je především to, že egyptské písmo, a potažmo písmo čínské, bylo označeno za ideografické, ačkoli jeho povaha byla po rozluštění dobře pochopena a starší ideografické a ezoterické názory na ně byly přehodnoceny. K Du Ponceauově vysvětlení není ani dnes třeba nic dodávat:

Čínské znaky jsou často přirovnávány k našim číslicím a k různým značkám užívaným v algebře, lékárnictví atd., a proto jsou nazývány *ideografickými* čili reprezentujícími

ideje. Toto srovnání je oprávněné jen v některých ohledech; vzhledem k tomu, že ideje jsou spojeny se slovy jazyka a ony znaky zastupují slova, může se o nich říci, že zároveň zastupují ideje se slovy spojené. Nicméně dále již srovnání neplatí. Číslice vyjadřují ideje, jež jsou v každodenním jazyce vyjadřovány slovy, která mají též význam, a ačkoli jejich zvuky mohou být různé, idea zůstává stejná; jiné značky jsou zkratky užívané v jednotlivých vědách a rozumí jim jen ti, kteří jsou jim vyučeni. Není pochyb o tom, že kdyby byly všechny jazyky tvořeny podle stejné předlohy a kdyby každé slovo v každém z nich přesně vyjadřovalo tu samou ideu a kdyby všechny byly tvořeny přesně stejně jako čínština, pak by čínské znaky mohly být užity stejným způsobem jako naše číslice; ale vzhledem k tomu, že to není tento případ, ony znaky jsou nutně užity pro jeden konkrétní jazyk, a proto – neboť jejich cílem není zastupovat ideje nezávisle, nýbrž až druhotně skrze slova onoho konkrétního jazyka – nemají právo na to být nazývány *ideografické*, jak se nepředloženo děje. (Du Ponceau 1838: xxii)

V úplnosti si uveďme Du Ponceauovy teze, které se až na výjimky snažil úspěšně dokázat ve svém pojednání a které se týkají mimo jiné i dalších tradičních a do dnes s oblibou opakovaných omylů, jako je například role čínských znaků v mezijazykovém styku na Dálném východě a z ní plynoucí jejich domnělá univerzálnost:

1. že čínská písemná soustava není, jak se předpokládá, *ideografická*; že její znaky nezastupují *ideje*, nýbrž *slova*, a proto jsem ji nazval *lexigrafickou*;
2. že ideografické písmo je výtvořem fantazie a nemůže existovat leč k velmi omezeným účelům, které je neopravňují k tomu, aby bylo nazýváno písmem;
3. že mezi lidmi nadanými darem řeči musí být veškeré písmo přímou reprezentací mluveného jazyka a nemůže mysli představovat ideje od něho abstrahované;
4. že veškeré písmo, pokud vím, zastupuje jazyk v některém z jeho prvků, což jsou slova, slabiky a jednoduché zvuky. V prvním případě je lexigrafickým, v druhém slabičným, v třetím pak abecedním či základním;
5. že lexigrafická soustava čínštiny nemůže být užita pro víceslabičný jazyk, který se vyznačuje ohýbáním a gramatickými tvary; a že není žádný příklad toho, že by tak bylo užíváno, leč částečně a příležitostně, nebo jako zvláštní, zkratkovitý a hádankovitý způsob komunikace omezené ve svých funkcích; nicméně nikoli jako obecný systém zápisu zamýšlený k nejširšímu použití;
6. že může být užito pro jednoslabičný jazyk tvořený podle způsobu čínštiny; v tom případě však bude podléhat úpravám a změnám, jež dají vznik hmatatelným rozdílům v hodnotě a významech znaků mezi různými jazyky, byť by byly jakkoli podobné svou původní stavbou, a proto
7. že národy, jejichž jazyky – jako například japonština a, jak se říká, rjukjuština – jsou víceslabičné a mají ohýbání a gramatické tvary, ačkoli třeba využívají čínských znaků ve svých abecedách, snad nemohou rozumět čínským knihám a rukopisům, pokud se nenaucili čínskému jazyku; a že pokud tyto národy, jejichž jazyky jsou jednoslabičné a které používají čínské znaky *lexigraficky*, mohou rozumět čínským spisům, aniž by znaly onen jazyk, může se to dít toliko v omezeném rozsahu, jehož určení je jedním z cílů tohoto pojednání. (Du Ponceau 1838: xxxi–xxxii)

Tyto body bude dobré mít na paměti během celé pomyslné pouti knihou. Na závěr našeho setkání s Peterem S. Du Ponceauem si přečteme jeho povzdech, který ve své jinak věcně odměřené práci uvedl v poznámce pod čarou, když se zabýval Leibnizovou *characteristica universalis* – s ní jsme se setkali již výše. Ředitel Americké filozofické společnosti ani netušil, jak pravdivá se ukážou jeho slova a jak tuhý kořínek budou mít staré, v evropském intelektuálním prostředí hluboce zakořeněné představy o čínských znacích, které mají na svědomí sice ne výhradně, ale v drtivé většině jezuitští misionáři sloužící přinejmenším do konce 18. století jako hlavní zdroj poznatků o čínské civilizaci. Chceme ovšem důrazně podotknout, že tím nechceme nijak snižovat dějinnou úlohu jezuitů v této mezikulturní výměně. Jednalo se zpravidla o vzdělané, odvážné a obětavé muže, bez jejichž kulturní činnosti bychom byli zásadním způsobem ochuzeni, a nakonec kdo ví, jakým způsobem a v jakém časovém rozvrhu by bez nich probíhalo evropské poznávání Číny. Du Ponceau, když hodnotí své předchůdce na poli bádání o čínských znacích, říká:

Tak se nejdivočejší názory přenášejí z věku do věku a bude se tak nejspíše dít do skončení světa. Velký Leibniz vážně prosazoval univerzální filozofický jazyk, založený na principech matematické vědy, jímž by bylo možno předvést všechny pravdy a odhalit všechny chyby. Skoro všechny omyly lidstva je možno vystopovat ke slavným filozofům; taková je slabost naší povahy a ukazuje se na tom, jak málo je vhodné mít respekt před autoritami, když jde o záležitosti, jež záleží na rozumu a prosté úvaze. (Du Ponceau 1838: 13d)

Ve stejné době se v obdobném smyslu ohledně povahy čínského písma vyjadřoval také francouzský sinolog Joseph-Marie Callery (1810–1862), abychem tohoto muže nespravedlivě neopomněli. Obšírně se zabýval fonetickými složkami znaků a sestavil jejich seznam o 1040 položkách, zveřejněný v průkopnickém díle *Fonetická soustava čínského písma* (*Systema phoneticum scripturae sinicae*, 1841). Bohužel, jak už bylo naznačeno, další výzkum a publikace se zdaleka nevyvíjely způsobem, jaký bychom očekávali, tj. postupným vymaňováním se ze vzorců myšlení předešlých století, postaveným na práci takových badatelů, jako byl Du Ponceau nebo Callery. V sinologickém prostředí obíhaly omyly o čínském způsobu psaní ještě hluboko do 20. století a byly často nabízeny veřejnosti v podobě popularizačních příruček. Schémata a kliše včetně mýtů o znacích se tuze úporně brání dekonstrukci a ideografie a lidové etymologie znaků jsou příliš silná lákadla, než aby mohla být jednoduše opuštěna.³ Není zde místo na sledování dalších osudů teorie čínského písma. V tuto chvíli nám postačí, že víme, kde se některé tradiční představy o znacích vzaly a jaký alternativní pohled, v hrubých obrysech dodnes platný, nabídli někteří skeptičtí jazykovědci 19. století.

3 V našem prostředí je dostupná v překladu jedna z nevlivnějších položek této fantastické literatury o znacích, kniha Ernsta Fenollosy, kterou k vydání připravil Ezra Pound, *Čínský písemný znak jako básnické médium* (přel. O. Král, Agite a Fra 2005).